

Шпарик Оксана Михайлівна —

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України. Основні науково-педагогічні здобутки – понад 30 наукових праць з низки проблем порівняльної педагогіки та історії педагогіки. Коло наукових інтересів: порівняльна педагогіка; історія педагогіки; порівняльне вивчення розвитку освіти в освітніх системах різних країн; освітні системи США, ЄС та Китаю; педагогіка Стародавнього Китаю; трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу, США та КНР; порівняльний аналіз забезпечення якості загальної середньої освіти у провідних країнах Європи, США та КНР; диференціація навчання у системі шкільної освіти різних країн тощо.

УДК 373.5.02

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ ТА НАУКОВЦІВ БЛИЗЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ

На підставі аналізу наукової літератури узагальнено різні підходи до понять «диференціація навчання», «диференційоване навчання», а також конкретизовано зміст дотичних до диференційованого навчання понять. Розглянуто сутність і концептуальні засади диференційованого навчання, визначено його головну мету, цілі, результати та основні критерії ефективності. Охарактеризовано основні види та форми диференційованого навчання в сучасній школі, а також представлено напрями та рівні освітньої диференціації.

Ключові слова: диференціація; диференційоване навчання, рівнева та профільна диференціація, особистісно орієнтоване навчання; індивідуальний підхід у навчанні.

Однією з тенденцій розвитку сучасної освіти є її спрямованість на особистість людини. Така орієнтація виявляється в тому, що для сучасної школи стають важливими не лише знання, вміння та навички, яких має набути учень, а й розкриття його особистісного потенціалу, створення ситуацій вибору й успіху, що дають йому можливість знайти свій шлях навчання та розвитку. Адже сьогодні «як найбільша цінність відповідно до проголошених принципів гуманізації та демократизації суспільства визнається вільна, розвинена й освічена особистість, здатна жити і творити в умовах постійно мінливого світу» [22, с. 155].

Сучасна українська педагогічна наука і практика перебувають у пошуках переходу від моделі уніфікованої, суспільно орієнтованої освіти до варіативної та особистісно орієнтованої, яка, з одного боку, визначає збереження єдиного освітнього простору в країні, що забезпечує гарантований рівень підготовки, а з другого – передбачає навчання кожної дитини відповідно до її індивідуальних особливостей, здібностей, інтересів [12, с. 1]. З'являються різноманітні методи та форми навчання і виховання дітей (у тому числі обдарованих, із відхиленнями в розвитку і тих, хто

погано адаптується до соціальних норм), розробляються програми соціальної та психолого-педагогічної підтримки неординарних дітей [11, с. 120].

Врахувати індивідуальні особливості розвитку особистості у процесі оволодіння знаннями, вміннями та навичками в умовах масової школи можна шляхом здійснення диференційованого навчання, яке, «виходячи з єдиної державної програми, ставить перед учнями одного класу єдину для всіх пізнавальну проблему, до вирішення якої вони йдуть різними шляхами» [22, с. 155].

У зв'язку з цим проблема диференціації навчання перебуває в центрі уваги педагогічних колективів, із її рішенням пов'язуються оновлення і подальший розвиток школи, подолання застарілих методів навчання і виховання, розвиток індивідуальності дітей на засадах гуманізації та демократизації. Проблему диференціації навчання загострює інтеграція України у світову спільноту, де ця модель досить поширена і забезпечує якісну освіту молоді.

Метою статті є розкриття сутності диференційованого навчання в сучасній науково-педагогічній літературі, визначення його мети та основних завдань, аналіз наявних видів і форм диференційованого навчання в основній школі, а також конкретизація змісту дотичних до диференційованого навчання понять.

Проблемі диференціації навчання у вітчизняній психолого-педагогічній науці кінця ХХ – початку ХХІ ст. присвячена значна кількість наукових праць, в яких досліджуються її різні аспекти, зокрема таких учених, як Г. Авчіннікова, О. Барановська, Л. Березівська, Н. Бібік, Л. Бондар, С. Бондар, О. Бугайов, М. Бурда, Н. Буринська, Г. Васківська, В. Володько, С. Гончаренко, Т. Дейніченко, Н. Дічек, Н. Завацька, В. Кизенко, О. Королюк, О. Корсакова, С. Логачевська, Н. Ничкало, Ю. Олексін, І. Осадчий, М. Піддячий, О. Савченко, П. Сікорський, С. Трубочева, Н. Шиян, О. Ярошенко та ін. У близькому зарубіжжі наукові дослідження в цій галузі також привертають увагу багатьох науковців, а саме Ю. Бабанського, І. Бутузова, Г. Дорофєєва, Н. Менчинської, І. Осмоловської, Є. Рабунського, Г. Селевка, І. Сотової, О. Парфенової, І. Чередова, Н. Шамаєва, Г. Щукіної, І. Якиманської (Росія), Г. Бунтовської, Н. Огурцова (Білорусь); Х. Лійметс, І. Унт (Естонія) та ін.

Розкриття сутності диференціації навчання потребує наукового визначення поняття «диференціація». Слово «диференціація» походить від лат. *differentia*, що означає різницю, відмінність. Поняття «диференціація» визначається при цьому як: поділ, розшарування цілого на різні частини, форми, ступені [8].

Вперше це поняття в сучасному розумінні було введено до наукового обігу наприкінці ХІХ ст. англійським філософом Г. Спенсером (Herbert Spencer), після чого його багатократно використовували соціологи, психологи, маркетологи та ін. [9].

Існують різні аспекти дослідження диференціації як наукової категорії: біологічний, філософський, соціологічний, психологічний. Зокрема, сучасна соціологія розглядає диференціацію як розтин соціального цілого або його частини на взаємопов'язані елементи, як процес, що веде до виникнення різних видів діяльності, ролей і груп. У психологічному аспекті диференціація – це різниця як між індивідуально-психологічними особливостями особистостей, так і між їх групами [9].

З огляду на різні аспекти розгляду поняття в словниках і енциклопедіях, можна зробити висновки, що диференціація – це, по-перше, наявність відмінностей окремих груп цілого, і, по-друге, процес поділу цілого на типологічні групи за певною ознакою.

Незважаючи на наявність великої кількості літератури, багаторічного досвіду дослідної та практичної роботи з проблеми диференціації освіти, не можна не відзначити брак єдності та чіткості у тлумаченні термінів «диференціація навчання», «диференційоване навчання», «диференційований підхід», «індивідуалізація навчання», «рівнева диференціація», «профільна диференціація», «фуркація» і співвіднесенні їх один з одним.

У педагогічній літературі трапляються такі тлумачення диференційованого навчання:

- урахування індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли їх об'єднано у групи на підставі будь-яких особливостей для індивідуального навчання, зазвичай навчання у такому випадку відбувається за дещо різними навчальними планами і програмами (І. Унт) [23, с. 8];
- форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками (рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом школярів, темпом навчання тощо) (О. Ярошенко) [27, с. 210];
- форма організації навчального процесу, за якої вчитель працює з групою учнів, сформованою з урахуванням наявності у них будь-яких значущих для навчального процесу загальних якостей (гомогенна група) (Г. Селевко) [19];
- конкретна форма організації навчального процесу, яка створює оптимальні умови для реалізації в навчанні принципу індивідуалізації. Диференційоване навчання на уроках – це «процес навчання, який передбачає глибоке вивчення індивідуальних особливостей учнів, їх класифікацію за типологічними групами і організацію роботи цих груп над виконанням специфічних навчальних завдань, які сприяють їх розумовому і моральному розвитку» (І. Чередов) [24, с. 7];
- процес, спрямований на розвиток здібностей, інтересів і виявлення творчих можливостей школярів (О. Певцова) [14];
- організація процесу навчання залежно від урахування індивідуальних відмінностей у навчанні школярів, а також форма поділу учнів класу на відносно однакові за рівнем навчання групи (сильні, середні, слабкі) для здійснення навчальної роботи з цими групами на різних рівнях» (І. Бутузов) [2, с. 4];
- система навчання, за якої кожен учень, опановуючи мінімумом загальноосвітньої підготовки, забезпечує можливість адаптації в постійно мінливих життєвих умовах, отримує право й гарантовану можливість приділяти переважну увагу тим напрямам, які найбільшою мірою відповідають його уподобанням (Г. Ф. Дорофєєв, С. Б. Суворова, В. В. Фірсов, П. В. Кузнецов) [6, с. 15];
- фактор розвитку пізнавальної активності учнів на засадах розвитку їхніх інтересів і пізнавальних потреб (Г. Щукіна) [26, с. 47];
- розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи (С. Гончаренко) [4, с. 95].
- організація роботи на уроці, коли одному учневі або групі вчитель пропонує в певній системі посилені завдання різної складності й тим самим створює сприятливі умови для розвитку та навчання кожного (О. Савченко) [17, с. 39]
- спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність (суб'єктно-суб'єктна педагогічна взаємодія), яка, враховуючи вікові, індивідуальні особливості

суб'єктів учіння, їхній соціальний досвід і початковий стан, нахили й інтереси, спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток учнів (студентів), засвоєння необхідної суми знань, практичних дій за різними навчальними планами і програмами (П. Сікорський) [20].

Отже, всі наведені тлумачення дають змогу виокремити такі особливості: диференційоване навчання передбачає диференціацію змісту навчального матеріалу, методів та форм навчання і потребує врахування різних індивідуальних характеристик учнів, їхнього суб'єктного досвіду для організації відповідних сталих (або тимчасових) типологічних груп із метою створення оптимальних умов для розвитку задатків, нахилів, інтересів, самореалізації тощо.

Окремі науковці ототожнюють поняття «диференційоване навчання» і «диференціація навчання», проте, на думку інших, – ці два терміни дещо різняться за семантикою. Так, Г. Селевко тлумачить поняття «диференціація навчання» як: 1) створення різноманітних умов навчання для різних шкіл, класів, груп з метою врахування особливостей їх контингенту; 2) комплекс методичних, психолого-педагогічних і організаційно-управлінських заходів, що забезпечують здійснення процесу навчання в гомогенних групах [18].

На думку П. Сікорського, диференціація навчання – це множинність та варіативність індивідуальних і колективних підходів до суспільно узгоджених цілей загальної освіти. Вона створює сприятливі умови для індивідуалізації навчання, професійної орієнтації учнів та осмисленого вибору ними життєвого шляху. Диференціація передбачає відкритість змісту освіти, різноманітність навчального матеріалу, посібників, форм і методів навчальної роботи, контролю знань, широке врахування національної та регіональної специфіки у роботі шкіл [20]. Якщо диференційоване навчання – це адаптована навчально-пізнавальна діяльність педагога, то диференціація навчання – це поділ: в одних випадках, суб'єктів учіння на різні типологічні групи за певними психологічними критеріями й адаптація до них решти компонентів навчання (зміст, методи, форми тощо) з метою досягнення оптимального розвитку учнів, а в інших – поділ суб'єктів учіння на групи залежно від змісту навчання (профіль, спеціальність) із метою підготовки учнів до продовження навчання у професійних закладах освіти та здобуття відповідної професії [21, с. 176].

Під час диференціації основних компонентів навчання (суб'єктів, змісту, прийомів і методів, форм, цільових установок тощо) один із них буде визначальним. Наприклад, у початкових і середніх класах основою для диференціації навчання й визначальним компонентом є учні, до яких адаптуються зміст, прийоми, методи, форми навчання. У старших класах основою для диференціації можуть бути і суб'єкти навчання (типова загальноосвітня школа), і зміст навчання, зокрема його профільність (ліцей, гімназія). Під заданий диференційований зміст добираються учні за відповідними інтелектуальними параметрами.

Для подальшого розуміння пропонуємо розглядати диференціацію навчання як організацію навчального процесу з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів, спрямовану на виявлення можливостей і схильностей школярів, а також на розвиток їхніх здібностей та інтересів. У свою чергу, диференційоване навчання вважаємо частиною загальної дидактичної системи, яка забезпечує спеціалізацію навчального процесу для різних груп учнів.

У педагогічній літературі з диференціацією навчання часто асоціюється диференційований підхід. Справді, між цими двома поняттями є певний взаємозв'язок. Елементи диференційованого підходу можуть використовуватися у будь-якій навчальній технології. Разом із тим він передує диференційованому навчанню, яке є цілісною системною формою навчання. Диференційований підхід визначається педагогічною інтуїцією вчителя у зв'язку з реалізацією принципу індивідуалізації навчання і є конкретним показником його педагогічної майстерності. Наведемо визначення сутності поняття «диференційований підхід»:

- основний сенс диференційованого підходу полягає в тому, щоб, знаючи та враховуючи індивідуальні відмінності учнів у навчанні, визначити найбільш раціональний характер роботи на уроці кожного з них (І. Бутузов) [3, с. 18];
- спосіб оптимізації, який передбачає оптимальне поєднання класних, групових та індивідуальних форм навчання (Ю. Бабанський) [1, с. 21];
- особливий підхід учителя до різних груп учнів, що полягає в організації навчальної роботи, різної за змістом, обсягом, складністю, методами, прийомами (О. Кірсанов) [9, с.35];
- пристосування форм і методів роботи до індивідуальних особливостей учнів (Є. Рабунський) [15, с.18].

Отже, коли йдеться про диференціацію навчання, мається на увазі комплекс організаційно-управлінських, соціально-економічних та правових аспектів навчання, які утворюють статус навчального закладу. Наприклад, зміст і організація навчально-виховного процесу визначають відмінності профільного й поглибленого вивчення предметів, умови набору учнів, наповнюваність груп, терміни навчання, навантаження та оплату вчителів тощо. Якщо говорять про диференційований підхід, то мають на увазі технології індивідуального підходу до учнів із метою визначення рівня їхніх здібностей і можливостей, їх профільної орієнтації, максимального розвитку кожної особистості на всіх етапах навчання.

Диференціація навчання тісно пов'язана з індивідуалізацією і, власне, ґрунтується на ній. У педагогічній енциклопедії «індивідуалізація навчання» визначається як «планування та здійснення навчання відповідно до індивідуальних особливостей учнів» [8, с. 332]. Тобто це організація навчального процесу, за якої добір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання. У шкільній практиці в умовах класно-урочної системи індивідуалізація переважно здійснюється через групові диференційовані завдання з використанням на окремих етапах індивідуальних [17].

Наразі масова школа не розділяє дітей за їхніми індивідуальними особливостями й інтересами; вона вчить всіх однаково, причому зміст і методи навчання розраховані на учнів середнього рівня розумового розвитку. В результаті для частини дітей не створюється оптимальних умов для навчання: одні не реалізують своїх здібностей, а інші не опановують програми і взагалі ніби «випадають» з навчального процесу.

Головною метою диференціації навчання і є подолання, згладжування суперечності між єдиним усередненим підходом до всіх учнів й індивідуальністю кожної дитини.

Диференціація навчання здійснюється в різних організаційних формах, за допомогою різних навчальних засобів і на різних рівнях. Дослідники, які присвятили свої праці диференціації навчання в школі (Т. Дейніченко, С. Логачевська, Г. Селевко,

І. Унт), виокремлюють два її види: зовнішня (профільна) та внутрішня (рівнева) диференціація. Рівнева диференціація ґрунтується на плануванні результатів навчання: виділення рівня обов'язкової підготовки і формуванні на цій основі підвищених рівнів оволодіння матеріалом. Узгоджуючись із ними і враховуючи свої здібності, інтереси та потреби, учень одержує право і можливість вибирати обсяг, глибину засвоєння навчального матеріалу, варіювати своє навантаження [5]. Тобто рівнева диференціація втілюється в тому, що, навчаючись в одному класі, за однією програмою і підручником, школярі можуть засвоювати матеріал на різних рівнях. Вирішальним при цьому є рівень обов'язкової підготовки. Його досягнення свідчить про виконання учнем мінімально необхідних вимог до засвоєння змісту.

У старших класах перевага надається профільній диференціації навчання з поділом на подальшу профорієнтацію. Профільна диференціація передбачає навчання різних груп старшокласників за програмами, що різняться за глибиною викладу матеріалу, обсягом відомостей, переліком включених питань, а також професійно орієнтованим змістом навчання. Різновидом профільного навчання є поглиблене вивчення окремих предметів, яке характеризується досить просунутим рівнем підготовки школярів із цих предметів, що дає можливість досягати високих навчальних результатів. Профільне навчання є більш демократичною і широкою формою фуркації. Фуркація (від лат. *furcatus* – поділений) – побудова навчальних планів старших класів середньої школи за циклами (потоками) та профілями (гуманітарний, природничо-математичний, технічний, сільськогосподарський та ін.) з переважанням одного циклу навчальних предметів. Фуркацію застосовують з метою поглибленого вивчення профілюючих предметів. У сучасній українській школі фуркація поставлена як проблема диференційованого і профільного навчання школярів у старших класах [4, с. 351].

Обидва види диференціації – рівнева і профільна – співіснують і взаємодоповнюють один одного на всіх щаблях шкільної освіти, проте в різному співвідношенні. В основній школі провідним напрямом диференціації є рівнева, хоча вона не втрачає значення й у старших класах.

За формою диференціація навчання буває гнучка (елективна) та жорстка (селективна). Гнучка форма передбачає на певному етапі навчання вільний вибір предметів для вивчення на базі обов'язкового ядра, тобто застосовується варіативний підхід, що передбачає диференціацію навчання, яка поєднує забезпечення загальнокультурного рівня освіти з вільним вибором самим учнем рівня та обсягу вивчення матеріалу з урахуванням своїх можливостей, інтересів і нахилів. Жорстка форма передбачає фуркацію на вищому ступені навчання після здобуття загальної освіти на середньому ступені, тобто йдеться про попередньо зафіксований добір змісту, методів і форм навчання.

Диференціація може здійснюватися на різних рівнях. Наприклад, голландський вчений Рональд де Гроот вирізняє три рівні:

- макрорівень (рівень одного класу), коли до окремих груп дітей одного класу застосовується різний підхід (внутрішня форма), тобто, одним учням задаються складніші тексти і завдання, ніж іншим;
- мезорівень (рівень школи), коли диференціація здійснюється всередині школи між окремими класами, потоками або відділеннями (зовнішня форма); Учням різних класів, різних потоків або відділень дається, наприклад, різна кількість часу на освоєння шкільної програми;

- макрорівень (рівень державних навчальних програм) – диференціація між школами, створення різних типів шкіл відповідно до творчих здібностей дітей (зовнішня форма) [16, с. 4].

Щодо макрорівня, то йдеться про різні типи середніх навчальних закладів: загальноосвітніх шкіл, спеціалізованих шкіл, гімназій, колегіумів, ліцеїв. Ці навчальні заклади мають академічний профіль, призначені для обдарованої молоді, спрямовані на підготовку учнів до вступу у вищі навчальні заклади. Відбір до них є конкурсним, здійснюється відповідно до рівня розвитку певних здібностей та навичок.

Диференціація на мезорівні властива школі-ліцею, школі-гімназії, школі-комплексу, а також звичайній загальноосвітній школі, в якій створені спеціалізовані класи. Ще одним видом диференціації на мезорівні є створення на одній навчальній паралелі класів вирівнювання, в яких учні згруповані на підставі слабого рівня успішності та академічних здібностей.

Диференціація на мікрорівні традиційно виявляється в роботі вчителів, передбачає роботу вчителя на уроці з кількома групами дітей відповідно до рівня навчальних навичок. Диференційоване навчання у практичній діяльності вчителя передбачає, що всі учні одержують однакові завдання, але слабшим надається індивідуальна допомога під час їх виконання або окремі посилені для них завдання. Інколи учням пропонують легше завдання, але згодом ускладнюють додатковим, яке вони виконують відповідно до своїх можливостей. Загалом диференціація завдань за містом можлива на підставі кількості завдань, за ступенем їх трудності, самостійності виконання. На практиці такий поділ проводять на підставі реальних навчальних можливостей учнів.

Російський дослідник Г. Селевко зазначає, що диференційоване навчання може відбуватися за допомогою різних навчальних засобів та на різних рівнях, серед яких виокремлює: приватно-методичний, технологічний, загальнопедагогічний, соціальний [18].

За організаційним рівнем гомогенних груп він розрізняє диференціацію:

- регіональну за типом шкіл (спецшколи, гімназії, ліцеї, коледжі, приватні школи, комплекси);
- внутрішньошкільну (рівні, профілі, відділення, поглиблення, ухили, потоки);
- паралельну (групи і класи різних рівнів: гімназійні, класи компенсуючого навчання тощо);
- міжкласну (факультативні, зведені, різновікові групи);
- внутрішньокласну, або внутрішньопредметну (групи у складі класу).

Внутрішньокласну диференціацію називають також «внутрішньою», на відміну від усіх інших видів «зовнішньої» диференціації.

До внутрішньої диференціації іноді відносять і поділ класу на будь-які, навіть різнорідні групи, для яких застосовується інтегративна модель диференційованого навчання. Прикладами є поділ учнів за груповими способами навчання, використання ігрових методик, бригадно-лабораторного методу, методу проєктів тощо [18].

До особливої диференціальної групи можна зарахувати будь-яку групу, де навчання вирізняється певними умовами або компонентами навчально-виховного процесу. Група може бути гомогенна (однорідна, учні мають однаковий рівень навчальних можливостей) або гетерогенна (неоднорідна, учні мають різний рівень навчальних можливостей). Групове навчання сприяє використанню пошукових за-

вданий, створює передумови для використання комплексних розумових дій. Навчальні завдання виконуються у процесі спілкування учнів у групі, що сприяє вихованню колективізму, формуванню комунікативних якостей. Учителю здійснює поділ праці між учнями групи, формулює основні та додаткові запитання, розраховує час на їх виконання, здійснює оперативний контроль. При цьому він прогнозує власну педагогічну діяльність на занятті.

Диференціація завжди відбувається за одним або кількома напрямками. Виокремлюють такі напрями диференціації:

- за цілями навчання: групи компенсального навчання (вирівнювання, корекції, педагогічної підтримки), творчі, роботи з обдарованими учнями, довузівської підготовки, оволодіння спеціальністю тощо;
- за змістом навчання: спецкласи (групи, школи) профільні, з поглибленням, з ухилом, раннього вивчення предмета, спеціальних програм, групи професіоналізації та спеціалізації, додаткових освітніх послуг тощо;
- за методами і технологіями: групи розвивального навчання, колективного способу навчання, які працюють за авторськими методиками; комп'ютерної технології, соціоігрової, вальдорфської педагогіки, Монтессорі – методики, підвищеного індивідуальної уваги, компенсального навчання тощо;
- за рівнем навчання: групи базового освітнього стандарту, просунутого рівня (групи поглибленого вивчення предмета, факультативні, гімназійні, лицейські), компенсального, адаптуючого рівня (вирівнювання, корекції, педагогічної підтримки), спеціальні тощо;
- за темпом (часом) навчання: класи (групи) випереджального, прискореного та уповільненого навчання (три-, чотири- і п'ятирічна початкова школа, екстернат).

За характерними індивідуально-психологічними особливостями дітей, що становлять основу для формування гомогенних груп, розрізняють диференціацію:

- за віковим складом (шкільні класи, вікові паралелі, різновікові групи);
- за статтю (чоловічі, жіночі, змішані класи, команди, школи);
- за інтересами (гуманітарні, фізико-математичні, біолого-хімічні та інші групи, напрями, відділення, школи);
- за рівнем розумового розвитку (рівнем досягнень);
- за особистісно-психологічними типами (типом мислення, акцентуації характеру, темпераменту, соціотипом тощо);
- за рівнем здоров'я (фізкультурні групи, групи ослабленого зору, слуху, лікарняні класи).

Відповідно до навчальних можливостей учнів умовно поділяють на такі групи:

- учні з дуже високими навчальними можливостями, які здатні швидко засвоювати матеріал, вільно розв'язувати завдання, з інтересом і самостійно працювати й потребують завдань підвищеної складності;
- учні з високим рівнем навчальних можливостей, що мають міцні знання, володіють навичками самостійної роботи, не поступаються першій групі у засвоєнні матеріалу, але не завжди старанно закріплюють вивчене, бо їм не властива висока працездатність; потребують корекції їхньої роботи, періодичного контролю за навчальною діяльністю;
- учні із середніми навчальними можливостями, які можуть непогано вчитися, але їм заважає низька навчальна працездатність;

- учні з низькими навчальними можливостями, що мають слабку здатність до навчання та низьку навчальну працездатність, потребують спеціального підходу педагога.

Підставами для створення відмінностей в освітньому процесі можуть бути розумові здібності, успіхи в навчанні:

- за здібностями: учнів поділяють на навчальні групи за загальними чи окремими здібностями. У першому випадку за результатами успішності їх поділяють по класах А, В, С і навчають за відповідними програмами, передбачаючи можливість переведення з одного класу до іншого. У другому випадку учнів групують за здібностями до вивчення певної групи предметів (гуманітарних, природничих, фізико-математичних);
- за недостатністю здібностей: учнів, які не встигають із певних предметів, групують у класи, в яких ці предмети вивчають за заниженим рівнем і в меншому обсязі [25].

Кожен із розглянутих видів диференціювання має певний зміст і методику навчання.

Традиційно учнів поділяють за загальними і спеціальними особливостями, за інтересами, схильностями, рівнем навченості, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, за проєктованою професією тощо. На практиці багато з перелічених напрямів невідокремлювані один від одного. У сучасній школі найбільшого поширення набули два напрями диференціації за індивідуально-психологічними особливостями дітей: за рівнем розумового розвитку та за сферою інтересів (профілем). Вони організовуються на різних вікових ступенях: під час вступу до школи, при переходу з початкового ступеня до середнього і з середнього – до старшого.

Головними цілями, результатами й критеріями ефективності диференціації навчання є:

- підвищення ефективності шкільної освіти, створення найдоцільнішої для країни системи освіти молодого покоління, що забезпечує кожному максимальний розвиток індивідуальних можливостей та здібностей;
- демократизація навчально-виховного процесу, ліквідація однаковості школи, надання учням свободи вибору елементів навчально-виховного процесу;
- створення умов для навчання і виховання, адекватних індивідуальним особливостям і оптимальних для різнобічного загального розвитку дітей – розумового, фізичного, морального, естетичного, трудового;
- формування та розвиток індивідуальності, самостійності й творчого потенціалу особистості, максимальний розвиток обдарованих дітей, забезпечення обґрунтованого вибору професії з урахуванням здібностей і результатів освіти;
- захист дітей, які потребують соціально-педагогічної допомоги, адаптація та залучення до повноцінного навчального процесу дітей з аномаліями розвитку й асоціальною поведінкою.

Таким чином, проведений аналіз педагогічної та психологічної літератури з проблеми диференціації навчання дає можливість зробити такі **висновки**:

- тема диференційованого підходу в навчанні є актуальною протягом останніх десятиріч і залишатиметься такою доти, доки існує класно-урочна система навчання;
- на сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення терміна «диференційоване навчання»;

- диференціація навчання є одним з ефективних засобів підвищення якості освіти, розвитку здібностей, схильностей та інтересів учнів, активності їхньої пізнавальної діяльності;
- диференціація навчання є одним із ключових напрямів модернізації школи: це визначається роллю, яку вона відіграє в реалізації різноманітних освітніх систем, розвитку індивідуалізації навчання, нормалізації навчального навантаження, здійсненні наступності у навчанні тощо;
- диференціація навчання постає як визначальний фактор демократизації та гуманізації системи освіти, оскільки забезпечує умови для оптимального розвитку кожної дитини, адже гуманістична орієнтація диференціації потребує, щоб в організації диференційованого навчання зважувалися інтереси кожного.

Список використаних джерел

1. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 96 с.
2. *Бутузов И. Д.* Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке / И. Д. Бутузов. – Новгород, 1972. – 72 с.
3. *Бутузов И. Д.* Дифференцированное обучение – важное дидактическое средство эффективного обучения школьников / И. Д. Бутузов. – М. : Педагогика, 1968. – 140 с.
4. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
5. *Дейніченко Т. І.* Диференціація навчання в процесі групової форми його організації (на прикладі предметів природничо-математичного циклу) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Т. І. Дейніченко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2006. – 21 с.
6. Дифференциация в обучении математике / Г. В. Дорофеев, Л. В. Кузнецова, С. Б. Суворова, В. В. Фирсов // Математика в школе. – 1990. – № 5. – С. 15–21.
7. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видав. центр «Академія», 2000. – 864 с.
8. *Епишкин Н. И.* Исторический словарь галлицизмов русского языка / Н. И. Епишкин. – М. : ЭТС, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gallicismes.academic.ru/>.
9. *Кирсанов А. А.* Индивидуализация учебной деятельности школьников / А. А. Кирсанов. – Казань: Тат. кн. изд-во, 1980. – 207 с.
10. *Котикова О. М.* Індивідуалізація навчання / О. М. Котикова // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 332.
11. *Менчинская Н. А.* Проблемы учения и умственного развития школьника: Избранные психологические труды / Н. А. Менчинская. – М. : Педагогика, 1989. – 224 с.
12. *Олексін Ю.* Методична система диференційованого навчання історії у старшій школі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Юрій Петрович Олексін ; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2015. – 42 с.
13. *Осмоловская И. М.* Как организовать дифференцированное обучение : монография / И. М. Осмоловская ; отв. ред. М. А. Ушакова. – М., 2002. – 159 с.
14. *Певцова Е.* Дифференциация обучения в педагогической теории и практике общеобразовательных учреждений : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. А. Певцова ; Ин-т общего образования Министерства образования РФ. – М., 1994. – 22 с.

15. Рабунский Е. С. Теория и практика реализации индивидуального подхода к школьникам в обучении : дис. ... д-ра пед. наук / Е. С. Рабунский ; Моск. гос. ун-т.– М., 1989.–464 с.
16. Грот Р., де. Дифференциация в образовании / Рональд де Грот// Директор школы. – 1995. – № 1. – С. 2–6.
17. Савченко О. Я. Диференціація навчання на всіх етапах уроку / О. Я. Савченко // Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. – К., 1997. – С. 39–57.
18. Селевко Г. К. Дифференциация учебного процесса на основе интересов детей / Г. К. Селевко. – М.: Изд-во РИПКРО, 1996. – 79 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.ahmerov.com/book_558_chapter_1_Annotaija.html.
19. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Г. К. Селевко. – М. : Нар. образование, 1998. – 256 с.
20. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання в середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Петро Іванович Сікорський ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2001. – 39 с.
21. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання / П. І. Сікорський. – Л. : Сполом, 2000. – 421 с.
22. Сотова І. Дифференциация как способ реализации личностно ориентированного обучения в современной школе / И. А. Сотова, Е. Л. Парфенова // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. – 2013. – № 3 (7). – С. 155–160 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vestospu.ru/archive/2013/articles/sotova_parfenova_2013_3.pdf.
23. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
24. Чередов И. М. О дифференциации обучения на уроках / И. М. Чередов. – Омск, 1973. – 64 с.
25. Шахмаев Н. М. Учителю о дифференцированном обучении / Н. М. Шахмаев. – М. : АПН СССР, 1998. – 231 с.
26. Щукина Г. И. Исследование проблемы активизации учебно-познавательной деятельности / Г. И. Щукина // Советская педагогика. – 1983. – № 11. – С. 46– 51.
27. Ярошенко О. Диференціація навчання / О. Ярошенко // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 210–211.

References

1. Babanskij Ju. K. Optimizacija processa obuchenija: Obshhedidakticheskij aspekt. – М.: Pedagogika, 1977.– 96 s.
2. Butuzov I. D. Differencirovannyj podhod k obucheniju uchashhihsja na sovremennom uroke. – Novgorod, 1972. – 72 s.
3. Butuzov I. D. Differencirovannoe obuchenie – vazhnoe didakticheskoe sredstvo jeffektivnogo obuchenija shkol'nikov.– М.: Pedagogika, 1968.– 140 s.
4. Ghoncharenko S. U. Ukraijnskyj pedaghoghichnyj slovnyk. – К.: Lybidj, 1997. – 375 s.
5. Dejnichenko T. Dyferenciacija navchannja v procesi ghrupovoji formy jogho orghanizaciji (na prykladi predmetiv pryrodnycho-matematychnogho cyklu): avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.09 / T.I. Dejnichenko; Khark. nac. ped. un-t im. Gh.S.Skovorody. – Kh., 2006. – 21 s.

6. *Differenciacija v obuchenii matematike* / G.V. Dorofeev, L.V. Kuznecova, S. B. Suvorova, V.V. Firsov // *Matematika v shkole.* – 1990. – # 5. – S. 15–21.
7. *Ekonomichna encyklopedija: U trjokh tomakh. T. 1.* / Redkol.: ...S. V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. – K.: Vydavnychjy centr «Akademija», 2000. – 864 s.
8. *Epishkin N. I. Istoricheskij slovar' gallicizmov russkogo jazyka* / N. I. Epishkin. – Moskva: Slovarnoe izdatel'stvo JeTS, 2010. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <http://gallicismes.academic.ru/>.
9. *Kirsanov A. A. Individualizacija uchebnoj dejatel'nosti shkol'nikov.* Kazan': Tat. kn. izd-vo, 1980. – 207 s.
10. *Kotykova O. Indyvidualizacija navchannja* / O. M. Kotykova / *Encyklopedija osvity / APN Ukrainy*; gholov. red. V. Gh. Kremenj; [zast. gholov. red.: O. Ja. Savchenko, V.P. Andrushhenko; vidp. nauk. sekr. S. O. Sysojeva]. – K.: JurinkomInter, 2008. – S. 332.
11. *Menchinskaja N. A. Problemy uchenija i umstvennogo razvitija shkol'nika: Izbrannye psihologicheskie trudy.* – M.: Pedagogika, 1989. – 224 s.
12. *Oleksin Ju. Metodychna systema dyferencijovanogho navchannja istoriji u starshij shkoli: avtoref. dys. ... d-raped. nauk : 13.00.02 / Oleksin Jurij Petrovych; In-t pedagoghiky NAPN Ukrainy.* – Kyjiv, 2015. – 42 s.
13. *Osmolovskaja I. Kak organizovat' differencirovanoe obuchenie: monografija* / I. M. Osmolovskaja; otv. red. Ushakova M.A. – M., 2002. – 159 s.
14. *Pevcova E. Differenciacija obuchenija v pedagogicheskij teorii i praktike obshheobrazovatel'nyh uchrezhdenij: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk / E. A. Pevcova; In-t obshhego obrazovanija Ministerstva obrazovanija RF.* – M., 1994. – 22 s.
15. *Rabunskij E. S. Teorija i praktika realizacii individual'nogo podhoda k shkol'nikom v obuchenii: Dis. ... d-raped. nauk / MGU.* – M., 1989. – 464 s.
16. *Ronal'd de Grot. Differenciacija v obrazovanii* // *Direktor shkoly.* – 1995. – #1. – S. 2 – 6.
17. *Savchenko O. Dyferenciacija navchannja na vsikh etapakh uroku / Savchenko O. Ja. // Savchenko O. Ja. Suchasnyj urok u pochatkovykh klasakh.* – K., 1997. – S. 39– 57.
18. *Selevko G. K. Differenciacija uchenogo processa na osnove interesov detej.* – M.: Izd-vo RIPKRO, 1996. – 79 s. Rezhim dostupa: http://www.ahmerov.com/book_558_chapter_1_Annotajja.html
19. *Selevko G. K. Sovremennye obrazovatel'nye tehnologii: Uchebnoe posobie.* – M.: Narodnoe obrazovanie, 1998. – 256 s.
20. *Sikorskyj, Petro Ivanovyč. Teorija i metodyka dyferencijovanogho navchannja v serednikh zaghaljnoosvitnikh i profesijnykh navchalnykh zakladakh: avtoref. dys... d-raped. nauk: 13.00.04 / Sikorskyj Petro Ivanovyč ; In- t pedagoghiky i psykholohiji prof. osvity APN Ukrainy.* – K., 2001. – 39 s.
21. *Sikorskyj P. I. Teorija i metodyka dyferencijovanogho navchannja.* – L.: Spolom, 2000. – 421 s.
22. *Sotova I., Parfenova O. Differenciacija kak sposob realizacii lichnostno orientirovannogo obuchenija v sovremennoj shkole / I.A. Sotova, E.L. Parfenova // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta.* – 2013. – # 3(7). – S. 155 – 160. Rezhim dostupa: http://vestospu.ru/archive/2013/articles/sotova_parfenova_2013_3.pdf
23. *Unt I. Je. Individualizacija i differenciacija obuchenija.* – M.: Pedagogika, 1990. – 192 s.
24. *Cheredov I. M. O differenciacii obuchenija na urokah.* – Omsk, 1973. – 64 s.
25. *Shahmaev N. M. Uchitelju o differencirovannom obuchenii.* – M.: APN SSSR, 1998. – 231 s.
26. *Shhukina G. I. Issledovanie problemy aktivizacii uchebno-poznavatel'noj dejatel'nosti / G.I. Shhukina // Sovetskaja pedagogika.* – 1983. – # 11. – S. 46– 51.

27. Jaroshenko O. Dyferenciacija navchannja / O. Jaroshenko / Encyklopedija osvity / APN Ukrajinj; gholov. red. V. Gh. Kremenj; [zast. gholov. red.: O. Ja. Savchenko, V.P. Andrushhenko; vidp. nauk. sekr. S.O. Sysojeva]. – K.: JurinkomInter, 2008. – S. 210–211.

Шпарик О. М.

ПРОБЛЕМА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ УКРАИНЫ И БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ

На основе анализа научной литературы обобщены различные подходы к понятиям «дифференциация обучения», «дифференцированное обучение», а также конкретизировано содержание понятий, касающихся дифференцированного обучения. Рассмотрены сущность и концептуальные основы дифференцированного обучения, определены его цели, результаты и основные критерии эффективности. Охарактеризованы основные виды и формы дифференцированного обучения в современной школе, а также представлены направления и уровни образовательной дифференциации.

Ключевые слова: дифференциация; дифференцированное обучение, уровневая и профильная дифференциация, личностно ориентированное обучение, индивидуальный подход в обучении.

Shparyk O.

THE PROBLEM OF DIFFERENTIATED TEACHING IN THE STUDIES OF UKRAINIAN AND NEIGHBORING COUNTRIES SCIENTISTS

One of the trends of modern education is the focus on human personality. This orientation is reflected in the fact that it becomes important for modern school not only knowledge and skills that the students should get, but the disclosure of their personal potential, creating situations of choice and success, allowing the students to find their way learning and development. Note the individual characteristics of personality in the process of mastering knowledge, abilities and skills in the conditions of comprehensive school possible through differentiated instruction, which is based on a national educational program, sets a class of students the same for all cognitive problem solving to which they go different ways.

In this connection the problem of differentiation is in the focus of the pedagogical community, it is associated with renewal and further development of the school, overcoming dated teaching methods, with development of the children's individuality based on the principles of humanization and democratization.

The essence, conceptual foundations of differentiated instruction, the main criteria of its effectiveness are disclosed in the article. The content of definitions which relevant to differentiated learning are concretized in the article.

The main types and forms of differentiated teaching in modern school, the directions and levels of educational differentiation are characterized. It was found that in the modern school the most widely used two lines of differentiation for individual psychological characteristics of children: the level of mental development and the area of interest (profile).

It also was proved that differentiated teaching is an effective means of improving the quality of education, development of skills, aptitudes and interests of students, intensification of their cognitive activity.

Keywords: differentiation, differentiated teaching, level and profile differentiation, personality oriented education, personalized learning.